

בדין המחסיר מנחה ונעילה ביום הכיפורים / שמואל שמעוני

פתיחה

פוסקים רבים עסקו בדינו של אדם שהלך לישון בהפסקה שבין תפילת מוסף לתפילת מנחה ביום הכיפורים, ונאנס ולא קם להמשך התפילות. הראשונים לא התייחסו מפורשות למקרה זה, אך ניתן לדלות מדבריהם מספר עקרונות מנחים. מאמר זה אינו מתיימר להורות הלכה למעשה, אלא להאיר מספר נקודות שיש לדון בהן בהקשר זה, ולהביא את תמצית דברי הפוסקים בנידון.

לנוחיות הדיון, יש להתייחס בנפרד למקרה של אדם שהתפלל מנחה והחסיר נעילה, למקרה של אדם שהחסיר מנחה אך התפלל נעילה, ולמקרה של אדם שהחסיר את שתיהן.

א. השלמת תפילת נעילה

האם יש תשלומין לתפילת נעילה? בגמרא (כו. [1]) מוזכרת תפילת תשלומין באשר לשלוש התפילות היומיות: שחרית, מנחה וערבית; ולא נאמר מה הדין בתפילות אחרות. האחרונים התייחסו לנושא תשלומי נעילה: לדעת הרמ"ע מפאנו (אלפסי זוטא כו.) אין תשלומין לנעילה, ולדעת הפרי מגדים (מש"ז סק"ה) יש. ישנם כמה היבטים המעלים ספק באשר ליכולת להפעיל את דין תשלומין בנעילה, ובהם נדון.

1. השוואת נעילה למוסף

הראשונים חלוקים בשאלת היכולת להשלים תפילת מוסף. המאירי (כו. ד"ה מוסף) מביא בשם "יש אומרים" דעה המניחה כדבר פשוט שיש לתפילת מוסף תשלומין כמו לכל תפילה אחרת. אולם, ראשונים רבים סוברים שלאחר סוף היום, שהוא סוף זמן תפילת מוסף, לא ניתן להשלים תפילה זו, וכך נפסק בשלחן ערוך (סעיף ו). יש לבחון אם המניעה להפעלת דין תשלומין במוסף שייכת גם בתפילת נעילה.

הראשונים מעלים כמה הסברים באשר לאי-היכולת להשלים מוסף. הסבר אחד מתמקד בבעיה כללית שיש בהפעלת דין תשלומין לאחר סוף היום: "עבר יומו בטל קרבנו". הגמרא (כו.) הסתפקה מטעם זה אם ניתן להשלים מנחה בערבית, והכריעה שניתן, כיוון שעל אף שתפילות כנגד תמידים תקנום (כו:), יש מוקד מרכזי בתפילה שאינו קשור בקרבן: "צלותא רחמי היא". עניין הרחמים בתפילה מאפשר גמישות יתרה באשר למשך הזמן שבו ניתן להשלים אותה, ומאריך אותו אף אל מעבר לסוף היום. התוספות טוענים שדבר זה אינו שייך בתפילת מוסף:

"לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום 'ונשלמה פרים שפתינו', ובזה ודאי 'עבר זמנו בטל קרבנו'. אבל שאר תפילות, דרחמי נינהו, ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, ואין כאן 'עבר זמנו' בתפילה אחרת" (כו. ד"ה איבעיא).

לדברי התוספות, בתפילת מוסף אין מוקד עצמאי של "רחמי", וכל כולה עומדת במקום הקרבן, ועל כן לא ניתן להשלימה לאחר סוף היום. הסבר זה לא שייך, כמובן, בתפילת נעילה, אשר כלל אינה עומדת כנגד קרבן זה או אחר, וכל ייעודה הוא "להוסיף תחנה ובקשה" [2]. ואכן, הרב בן ציון אבא שאול [3] הסתמך על התוספות, וקבע שיש תשלומין לנעילה.

אולם, מדברי הריטב"א עולה כיוון אחר:

"וכן נמי כל תפילה שהיא באה לחובת היום מחמת המאורע, אם טעה ולא התפלל אותו ביומו שוב בטל הוא ואין לו תשלומים כלל, דעבר זמנו לגמרי. אבל שאר התפלות, כיון שהן ראויות לומר בכל יום ויום, יש להן תשלומין אפילו ליום אחר [4]" (ד"ה איבעיא).

הריטב"א קובע כמעט במפורש שאין תשלומין לנעילה, שכן אין עוד תפילה אחרת שאליה הוא יכול להתייחס בדברו על "תפילה הבאה לחובת היום". הנימוק הוא כללי: אי אפשר להשלים תפילה שכל עניינה הוא ביום מסוים לאחר סוף אותו יום. הרב עובדיה יוסף שליט"א [5] הבין שהתוספות לא בהכרח חולקים על דברי הריטב"א, ואף אם כן, טוב לחוש לדבריו משום חשש ברכה לבטלה.

על פי זה, הסיבה שלא להפעיל את דין תשלומין בנעילה איננה ייחודית לנעילה, אלא משותפת לה ולמוסף. אולם, לא כן עולה מדברי הרמ"ע מפאנו שהזכרנו לעיל:

"מוסף ליתיה בתשלומין, שהוא אינו משלים ואין אחרים משלימים לו. ונעילה הכי נמי, עיין סוף מסכת יומא".

הרמ"ע קובע שאין תשלומין לנעילה, בהסתמך על הסוגיות בסוף מסכת יומא העוסקות בתפילת נעילה. אם כן, שומה עלינו לחפש שיקול ייחודי לנעילה שימנע את הפעלת דין תשלומין.

2. אופי חיוב תפילת נעילה

נאמר בשלהי יומא:

"מאי נעילת שיערים? רב אמר: צלותא יתירתא, ושמואל אמר: וידוי" (פז:).

לדעת שמואל, נעילה כלל אינה תפילה, אלא וידוי שיש להוסיף בשעת נעילת שיערים, ומובן שלא שייך לדבר על תשלומי נעילה. אולם, הלכה נפסקה כרב, שנעילה היא תפילה נוספת.

והנה, שיטת רש"י (שם ד"ה וחותם) ובעל המאור (ד: באלפס) היא, ששונה תפילת נעילה משאר תפילות היום, בכך שאין לחתום את הברכה המרכזית בחתימה המבטאת את היותה ברכת קדושת היום: "מקדש ישראל ויום הכפורים", אלא בחתימה מיוחדת: "הא-ל הסולחן". ולכאורה, שיטה זו תמוהה ביותר, שכן כל תפילת יום-טוב מחויבת בהזכרת היום בברכה המרכזית.

בשם הגר"ד סולובייצ'ק זצ"ל הוסבר [6], שגם לשיטת רב הסובר שנעילה היא תפילה, היא אינה תפילה מתפילות היום, אלא תפילה מיוחדת שנועדה להוסיף וידוי ותחנונים, ועל כן אין צורך להזכיר בה את קדושת היום [7].

אחת ההשלכות שמביא הגר"ד ליסוד זה נוגעת לתפילת תשלומין. כיוון שלא מדובר על אחת התפילות שהיום התחייב בהם, אלא על חיוב מיוחד עם מטרה מוגדרת, לא שייך לדבר על תשלומי נעילה לאחר זמנה.

3. נעילה פוטרת ערבית

בהמשך אותו עמוד נאמר:

"אמר רב: תפילת נעילה פוטרת את של ערבית. רב לטעמיה דאמר: צלותא יתירא היא, וכיון דצלי ליה, תו לא צריך".

למסקנת הסוגיה, מדובר במחלוקת תנאים, וההכרעה להלכה אינה ברורה. וחלקו בכך הראשונים: לדעת הרא"ש (פ"ח סי' כ) שיטת רב נדחית, ולדעת הר"ף הלכה כרב, אלא שנהגו להתפלל ערבית בכל זאת. הרמ"ע מפאנו סובר כדעת הר"ף, ומוציא מכך השלכה מעשית חשובה:

"אמר רב: תפלת נעילה פוטרת של ערבית. והאידנא נהוג עלמא לצלויי תפלת ערבית אחר נעילה. ומסתברא לן, דאי שכח ולא התפלל ערבית, לא יתפלל שחרית שתים, והא לא דמיא לשאר ימות השנה, דתפלת ערבית רשות ונהגו בה מנהג חובה, דהכא דין הוא שתהא תפלת נעילה פוטרת, וכליה האי ליתא בתשלומין" (אלפסי זוטא, יומא שם).

לדברי הרמ"ע, הקביעה שמדינא תפילת נעילה פוטרת מתפילת ערבית מובילה לכך שאין צורך להשלים את ערבית. כלומר, באופן בסיסי יש חיוב בתפילה אחת - נעילה. הרב י"א זילבר [8] הבין שעל נקודה זו הסתמך הרמ"ע בברכות, בקובעו

שאין תשלומין לנעילה: כיוון שיש חיוב בתפילה אחת, ותפילה אחת נאמרה, הרי שאין צורך בתפילת תשלומין [9]. על מנת לקבל הבנה זו, עלינו להניח שעניינה של תפילת תשלומין הוא שמירה על מספר קבוע של תפילות חובה, ולא רצון לשחזור של התפילה החסרה [10].

להלכה, החיד"א (מחזיק ברכה, אות ג), כף החיים (ס"ק יב) והרב עובדיה יוסף בתשובתו הנזכרת, הכריעו כדעת הרמ"ע מפאנו, שאין תשלומין לנעילה. הרב בן ציון אבא שאול חולק ומכריע כדעת הפרי מגדים.

ב. השלמת מנחה במוצאי יום הכפורים [11]

זמן שתי תפילות

במקרה של אדם שהחסיר מנחה אך התפלל נעילה, עולה לדיון שאלה שונה לחלוטין מזו שדנו בה עד כה: השאלה אינה האם התפילה שהוחרסה היא תפילה ברת תשלומין, אלא האם לא עבר זמן רב מדי מאז זמן התפילה. הראשונים דנים בשאלה עד מתי ניתן להתפלל תשלומין (ולהלן נרחיב במחלוקת זו), והכיוון הרווח הוא שניתן להשלים תפילה רק בזמן התפילה הבאה, ולא בזמן זו שאחריה (תוספות כו. ד"ה טעה). כאן עולה שאלה הנוגעת לתפילת נעילה: האם היא נחשבת לתפילה בעלת זמן משלה, המפסיק בין מנחה לערבית, ומביא לכך שלא ניתן יהיה להשלים את מנחה?

הרמ"ע מפאנו מתייחס לאפשרות זו, וקובע באופן ברור:

"אידי ואידי (= מוסף ונעילה) אינם מפסיקים בתשלומין, לא משחרית למנחה ולא ממנחה לערבית" (אלפסי זוטא כו.).

הפרי מגדים (מש"ז סק"ה) מסכים לקביעה זו, ומסביר שכיוון שזמן מנחה הוא עד סוף היום גם ביום הכפורים, הרי שלא עבר עדיין זמן שתי תפילות. אמנם, הדבר אינו כה פשוט לדידו באשר לשיטת רבי יהודה, הסובר שסוף זמן מנחה הוא בפלג המנחה, בעוד שזמן נעילה הוא בזמן "שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה" (רמב"ם פ"ג ה"ו). ניתן היה לומר, שכיוון שגם לשיטת רבי יהודה יש רצף בין זמן מנחה לזמן ערבית, שכן זמן ערבית מצד עצמו מתחיל בפלג המנחה, הרי שלא עבר זמן שתי תפילות. אולם, הפרי מגדים לא הבין כך:

"ועיין סי' רל"ג: יש אומרים דמנחה עד פלג, ונעילה בראש האילנות; אם כן לכאורה עבר ב' זמנים. מכל מקום, דיעבד יצא עד הלילה - בערבית הוה תפלה הסמוכה לה".

כיוון שבפועל גם לשיטת רבי יהודה לא ניתן להתפלל ערבית בפלג המנחה שבסוף יום הכיפורים, הרי שלשיטתו כן עבר זמן שתי תפילות. אולם, הלכה נפסקה במחלוקת רבי יהודה וחכמים ש"דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד" (כז). [12] ולכן פוסק הפרי מגדים שניתן להתפלל בערב תשלומי מנחה. אם זהו ההסבר, הרי שיש לכך שתי השלכות משמעותיות:

1. ניתן להתפלל תשלומין, אך אין זה חובה, שכן ניתן לבחור לנהוג כרבי יהודה.
2. אם במקרה התפללו ערבית לפני צאת הכוכבים, הרי שלא ניתן עוד לנהוג כרבנן, משום שיהיה זה תרתי דסתרי (שלחן ערוך, סי' רל"ג סעיף א), וממילא לא ניתן יהיה להתפלל את תשלומי המנחה.

הנטייה הרווחת בפוסקים היא לומר שיש תשלומין למנחה של יום הכפורים. אולם, התורת חיים התקשה בכך:

"צריך עיון שיהיו למנחה תשלומין במעריב אחר שעבר ב' תפילות" (ס"ק יג).

מדבריו לא נראה שהוא מוטרד משיטת רבי יהודה, אלא מעצם זה שהגיע זמן של תפילה חדשה והמתפלל לא השלים את תפילת מנחה, וייתכן שלאדם כזה לא תיקנו תשלומין [13].

ייתכן שהדבר תלוי בהבנת טעם המגבלה של זמן שתי תפילות. הפרי מגדים (שם) מדייק מדברי התוספות (כו. ד"ה טעה), שאדם שלא התפלל לאחר זמן שתי תפילות נתפס כמזיד, אשר על פי הגמרא (שם) אין לו תשלומין. לפי זה, מסתבר שאף כאן יש לומר שהאדם החמיץ יותר מדי הזדמנויות. אולם, מדברי הרמב"ם (פ"ג ה"ה) משתמעת הבנה אחרת: חכמים אפשרו להתפלל תפילה מסוימת גם לאחר זמנה, אך רק עד גבול מסוים - התפילה שלאחריה, ולאחר מכן "עבר זמנה". ולפי זה נראה שבנידון דין אין זה נקרא 'זמן שתי תפילות', שכן זמנה של מנחה עוד לא תם.

תפילת נעילה של אדם שהחסיר מנחה

המקרה הנידון הוא של אדם שלא התפלל מנחה, אך כן התפלל נעילה. מקרה זה מעלה שאלה בהלכות נעילה, אשר אינה קשורה למגבלות הזמן של תפילת תשלומין. כאשר הרמב"ם (פ"א ה"ז) מביא במסגרת ציון התפילות השונות את תפילת נעילה, הוא כותב:

"וכן תקנו תפלה אחר תפלת מנחה, סמוך לשקיעת החמה, ביום התענית בלבד, כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית, וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה".

הגר"ד סולובייצ'יק זצ"ל [14] דייק מדברי הרמב"ם שכל עניינה של תפילת נעילה הוא הוספת תפילה מעבר לתפילות היום הרגילות, ודינה לבוא כתוספת [15]. ומכאן, אמר הגר"ד, שאין כל עניין למי שהחסיר אחת מן התפילות להתפלל נעילה [16].

לפי דברי הגר"ד, אדם שהחסיר מנחה אך התפלל נעילה לא יצא ידי חובת נעילה בכך, שכן היא לא באה כתוספת לכל תפילות היום. ניתן להעלות כמה אפשרויות בהקשר זה:

1. ייתכן שנאמר שאכן מקרה זה שקול למקרה של אדם שהחסיר מנחה ונעילה (שבו נדון להלן).
2. לחילופין, ייתכן שנאמר שתפילת הנעילה שהוא התפלל עלתה לו לשם מנחה, ומקרה זה שקול למקרה של אדם שהתפלל מנחה והחסיר נעילה שנידון לעיל. כיוון מעין זה ניתן להאמר גם ללא חידושו של הגר"ד, שכן אין סיבה מיוחדת להגדיר את תפילת העמידה הראשונה שהאדם אמר לאחר מוסף כתפילת נעילה ולא כתפילת מנחה [17]. וכך העלה הרב י"א זילבר בספרו בירור הלכה:

"ויש לעיין בלא התפלל מנחה אלא נעילה: למה לא יהיה תפילה זו במקום מנחה, הרי זו תפילתו השלישית ביום ולא ההוספה דנעילה? והרי נוסח הוידוי 'ד' אתה נותן יד לפושעים' אינו מגוף התפילה, ואם שכחו מסתמא אינו מעכב בנעילה, ומסתבר שאינו מקלקל למנחה כלל, וצריך עיון" (סי' תרכ"ג סעיף ג).

3. ניתן לומר שאם רק נכריע שיש תשלומין למנחה במוצאי יום הכפורים, הרי שחידושו של הגר"ד לא יהווה בעיה. כיוון שתפילת מנחה תאמר (בזמן ערבית), הרי שלמפרע יתברר שתפילת הנעילה כן באה כתוספת לשאר תפילות היום. על מנת לומר כן, עלינו להניח שעניינה של תפילת תשלומין הוא אמירת התפילה המקורית בזמן מאוחר יותר [18].

ג. החסיר מנחה ונעילה

השלמת שתי תפילות

אם ננקוט להלכה כדעת הסוברים שניתן להשלים מנחה במוצאי יום הכפורים, וכדעת הסוברים שיש תשלומין לנעילה, מה יהיה דינו של המחסיר את שתי התפילות?

כפי שהזכרנו לעיל, הראשונים דנים במגבלות היכולת להתפלל תשלומין. הדעה הרווחת בראשונים היא שהיכולת אינה בלתי מוגבלת, אך ישנם ניסוחים שונים באשר לטיב המגבלה. התוספות (כו. ד"ה טעה) מעלים מגבלה באשר לזמן שבו ניתן לומר תשלומין: ניתן להשלים תפילה רק בזמן זו שאחריה [19]. תלמידי רבנו יונה מביאים שיטה אחרת:

"ואומרים רבני צרפת ז"ל, דדוקא כשטעה ושכח תפלה אחת, יש לה תשלומין, אבל אם טעה ולא התפלל ערבית ומנחה, אינו מתפלל שלשה אלא שתיים: אחת של שחרית ואחת של ערבית, שאין התשלומין מועילין אלא לתפלה אחת בלבד" (יח. באלפס ד"ה טעה).

רבני צרפת אינם מעלים מגבלה המתייחסת למשך הזמן שבו ניתן להשלים את התפילה, אלא למספר התפילות שניתן להשלים [20]. הנפקא מינה הפשוטה בין שתי השיטות היא במקרה שיש חריגה בזמן אך לא במספר התפילות: השלמת שחרית בערבית. במקרה דנן יש נפקא מינה הפוכה: אין חריגה בזמן, שכן עבר זמן תפילה אחת בלבד, אך צריך להשלים שתי תפילות. אם כן, דינו של המחסיר מנחה ונעילה תלוי במחלוקת הראשונים הנ"ל [21].

הפרי מגדים מתייחס לנקודה זו [22], ומכריע באופן ברור:

"ואם שכח שתייהן נמי יש לומר דמשלימה בערבית, אף על גב דבסעיף ד דאין תשלומין, הא העיקר דעבר ב' זמנים, אם כן כאן לא עבר ב' זמנים".

התורת חיים (ס"ק יג) עורך אף הוא דיון בנושא זה, ומסיים בהתייחסות לדברי הפרי מגדים:

"ולעניות דעתי צריך עיון גדול דבר זה, דאם כן משכחת שיהיה מתפלל ג' תפילות, והפוסקים כתבו דמשכחת רק לבה"ג [23]. ועוד, דהעיקר דלב' תפילות אין תשלומין - מה נפקא מינה אם הוא בב' זמנים או בזמן אחד, סוף כל סוף אין להתפלל ב' תפילות בפעם אחת, ולב' תפילות ליכא תשלומין, וצריך עיון [24]".

סדר התפילות

אם נכריע כדעת הפרי מגדים, שניתן להשלים בערבית את שתי התפילות החסרות, יש לדון בסדר התפילות הרצוי. בגמרא (כו:) נאמר שיש להקדים בראש את התפילה הרגילה, ואחרי כן לומר את תפילת התשלומין, ושהסדר מעכב. אך עדיין נותר לברר את סדר שתי התפילות הנוטרות.

הטור מביא את שיטת בה"ג, שאדם שהחסיר ערבית ושחרית יכול להשלים בתוך אותו יום את שתי התפילות: מנחה (בזמנה), שחרית ולבסוף ערבית. שיטה זו לא נפסקה בשלחן ערוך, אך לכאורה ניתן להסיק ממנה עיקרון הנוגע לסדר תפילות התשלומין: יש להשלים את התפילה המאוחרת לפני זו שלפניה. אולם, הדבר אינו מובן מסברה, ונראה כי טעם אחר יש כאן: במקרה הנידון תשלומי שחרית נאמרים כתפילת שחרית אשר איפשרו לומר אותה בזמן התפילה שאחריה, אך תשלומי ערבית לא נאמרים כתפילת ערבית, שכן כבר עבר זמן שתי תפילות, אלא כתפילה סתמית שנועדה לשמור על קיום שלוש תפילות ביום, ויש להקדים את התפילות המסוימות לתפילות הסתמיות. כמובן, נימוק זה לא שייך בהשלמת מנחה ונעילה, שכן היכולת להשלים אותן מסתמכת על כך שלא עבר זמן שתי תפילות. לפי זה, אין כל עניין להקדים את תשלומי נעילה לתשלומי מנחה. ואדרבה, לכאורה יש להקדים את תשלומי מנחה, משום "תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם".

אולם, הפרי מגדים מניח את קדימותה של התפילה המאוחרת:

"מסתברא דיתפלל חובה, אחר כך נעילה ואחר כך מנחה כסדר (כמו בסעיף ד [25]). ואפשר כיון דזמן שניהם שוין, תדיר קודם. ומכל מקום נעילה מאוחר לדין, עיין סי' רל"ג (= ברמ"א בסעיף א, שציון שאנו נוהגים להתפלל מנחה עד פלג המנחה)".

כאמור, הדבר אינו מובן מסברה. בעל האפיקי מגינים חולק על הפרי מגדים, מבלי להזדקק ל"תדיר ושאינו תדיר":

"ונראה לעניות דעתי, דלאחר שיתפלל ערבית, יתפלל תחילה של מנחה, ואחר כך של נעילה, דתפילת מנחה חמירא יותר מנעילה, כדאמרין בתענית כח ע"א: 'הללו דברי תורה והללו דברי סופרים', ועיין שם ברש"י ותוספות דתפילת מנחה מקרי 'דבר תורה', ותפילת נעילה 'דברי סופרים'. ולא דמי לשכח ערבית ושחרית לשיטת בה"ג, דמתפלל שחרית קודם ערבית - שאני התם דשני התפלות שוין במעלתם, ואדרבה - תפילת ערבית הוא רשות, לכן שחרית קודם..." (באורים סק"ז).

[1] הפניה סתמית לגמרא ולראשונים במאמר זה מכוונת למסכת ברכות; הפניה סתמית לרמב"ם מכוונת להלכות תפילה; הפניה סתמית לטור, לשלחן ערוך ולנושאי כליו מכוונת לאורח-חיים סי' ק"ח.

[2] רמב"ם פ"א ה"ז.

[3] שו"ת אור לציון סי' מ.

[4] כיוון דומה מופיע ברשב"א ד"ה איבעיא, ברא"ה ד"ה תא ובמאירי ד"ה מוסף בשם "מקצת גאונים".

[5] שו"ת יביע אומר חלק ז' סי' נד.

[6] הררי קדם סי' ס"ב.

[7] הדבר נסתר לכאורה מהגמרא בשבת כד:, ובהמשך דבריו שם הוא מתייחס לכך.

[8] אוצרות ירושלים, חלק מ"ח סי' תרו. בהמשך דבריו הוא מסתייג מההסבר שהעלה.

[9] הכוונה אינה שתפילת ערבית מתפקדת כתשלומי נעילה (דבר שאינו פשוט מצד הצורך בכוונה לתפילה הנכונה, ומצד היכולת להתפלל תשלומין שלא אחרי תפילת זמנה), אלא שכיוון שהאדם התפלל ערבית, כבר אין לו צורך להשלים את נעילה (כפי שמפורש בדברי הרמ"ע מפאנו בברכות).

[10] בנוגע להבנות היסוד בדין תפילת תשלומין, ראה [מאמרי "תפילת תשלומין", עלון שבות 153](#), עמ' 59-74.

[11] מדובר על אדם שהתפלל נעילה על דעת עצמו, ובא בצאת היום לשאול אם עליו להשלים את תפילת מנחה. אם השאלה מתעוררת לפני כן, עליו להתפלל את שתי התפילות, שכן זמנן של שתיהן עוד לא תם. כאשר יש שהות להתפלל רק אחת מהן עד סוף היום, יש לכאורה להעדיף להתפלל מנחה, אם מצד "תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם", אם מצד הגדרת הגמרא (תענית כח.) את מנחה כ"דברי תורה" ואת נעילה כ"דברי סופרים" (וכן כתב האפיקי מגינים, באורים סק"ז).

[12] וזו הסיבה להלכה שמציין הפרי מגדים, שבדיעבד ניתן להתפלל מנחה עד הלילה: לכתחילה אין לנהוג כן במדינות הנהוגות להתפלל ערבית מפלג המנחה (מנהג הרמ"א סי' רל"ג סעיף א).

[13] ועיין בפרי מגדים (שם), שהוכיח מהדיון בתוספות בנוגע למוסף, שאין בעיה להשלים תפילה לאחר שנאמרו תפילות אחרות במהלך הזמן.

[14] נמסר בספר הררי קדם, סי' ס"ג אות ג.

[15] וכך דייק גם מדברי הירושלמי: "מניין לנעילה? אמר רבי לוי: 'גם כי תרבו תפילה' - מכאן שכל המרבה בתפילה נענה" (ברכות פ"ד ה"א).

[16] כך מובא שם בשם הגרי"ד. בשם אביו הגר"מ זצ"ל מובא שהסתפק אם די בכך שהאדם התפלל את אחת מתפילות היום לפני נעילה.

[17] אמנם, על מנת להחשיב את התפילה שאדם אמר לשם נעילה כתפילת מנחה, יש להניח שהכוונה לשם תפילת חובה אחרת אינה מעכבת במצב שכזה. הנחה זו אינה כה פשוטה, ויש לבדוקה לאור סוגיית הכוונה לשם תפילת זמנה ולשם תשלומין (כו:), ולאור שאלת הכוונה לשם תפילת חובה ולשם תפילת נדבה (עיין ברמב"ם פ"י ה"ו, בהשגת הראב"ד שם ובחידושי רבנו חיים הלוי על אתר).

[18] בהקשר זה ראה מאמרי הנ"ל.

[19] ולכן נוטים דברי השלחן ערוך (סעיף ד).

[20] עיין בתורת חיים (סק"י) שהרחיב בעניין השיטות השונות. להיבטים עיוניים בשאלה זו, ראה מאמרי הנ"ל.

[21] אם אכן נפסוק שניתן להשלים מנחה ושניתן להשלים נעילה, אך לא ניתן להשלים את שתיהן, יש לבחור איזו תפילה להשלים. ונראה שיש עדיפות לתפילת מנחה, עיין הערה 11 ובדברי האפיקי מגינים המצוינים שם.

[22] מבלי להתייחס למחלוקת הראשונים.

[23] הכוונה היא לשיטת בה"ג המובאת בטור, שבמהלך אותו יום ניתן להשלים את כל התפילות.

[24] ולדידי תמיהתו צריכה עיון, שכן הוא עצמו הרחיב לפני כן (סק"י) בניתוח הדעות השונות בראשונים בהקשר זה.

[25] בסעיף ד נאמר שכאשר ניתן להשלים תפילה אחת (כגון מי שהחסיר שחרית ומנחה), יש להשלים את זו המאוחרת. הקישור אינו ברור כלל, שכן הפרי מגדים עצמו מבין שהמגבלה על תפילת תשלומין היא בזמן תפילה אחת, ועל כן מובן שלא ניתן להשלים את התפילה הראשונה, גם אילולא היה צורך להשלים את המאוחרת.